

Марина ЧИРКОВА
(Полтава, Україна)

Архіви як простір конструювання колективної пам'яті регіональної спільноти

Актуальну геополітичну соціокультурну ситуацію можна характеризувати станом бінарної опозиції – одночасно відбуваються процеси глобалізації (конвергенції, уніфікації масової культури) та глокалізації (диференціації націй, прискореного розвитку локальних культур), що змушує осмислювати світ у єдності та різноманітті його складових й шукати нові ціннісні орієнтири, здатні об'єднати різні людські спільноти. Стрімкий розвиток новітніх інформаційних технологій викликав глобальну віртуалізацію людських комунікацій, коли кожний локальний об'єкт може заявити про себе на весь світ, оминаючи національний центр. Простежується певна тенденція зміни суб'єкта історії – від нації та держави як втілення її права розпоряджатись певною територією до регіональних спільнот і місцевого самоврядування, яке все частіше прагне зменшити роль держави, перебрати її функції. Таким чином може розмиватися національна ідентичність, адже вона заміщатиметься усвідомленням самоцінності культури, традицій, історії цих спільнот, незважаючи на стереотипи, створені центром.

У сучасній Україні з виразно фрагментованою політичною культурою гостро постала проблема формування загальногромадянської ідентичності як одного з визначальних чинників розбудови незалежної демократичної соціальної держави. Національна ідентичність, як стверджує більшість вчених, зокрема, С. Хантінгтон, – це конструкт, уявна сутність: те, що ми думаємо про себе, те, до чого прагнемо [14, с.51]. Вона формується на підставі базових цінностей – історичної свідомості, спільних культурних та мовних традицій. У цьому переліку соціальна пам'ять історичного типу є одним з основних елементів самоідентифікації етнічної, соціальної або професійної групи, на

чому наголошував ще на початку ХХ ст. засновник соціології пам'яті М. Хальбвакс.

М. Жулинський, П. Кравченко, Л. Репіна, В. Сергійчук, В. Скура-тівський, В. Трощинський, С. Чукут, Ю. Шаповал та інші дослідники підкреслюють особливе значення вивчення історії України, її культури та мови, вітчизняної соціально-політичної та філософської спадщини для формування історичної свідомості як основи національної ідентичності. Зосередившись на дуалізмі національної пам'яті українців, викликаному як об'єктивними історичними причинами, так і активними діями сучасних політиків, більшість вчених не приділяє необхідної уваги впливу самих інституцій пам'яті (тобто архівів, бібліотек, музеїв) на процес конструювання ідентичності. Недарма ж під час проведення круглого столу, організованого Національним інститутом стратегічних досліджень і присвяченого обговоренню цих проблем, не було жодного представника цих інституцій, хоча вони також є суб'єктами державної політики пам'яті [8]. З огляду на це хотілось би розглянути діяльність регіональних архівів щодо формування та організації Національного архівного фонду (НАФ) як однієї з важливих частин соціальної пам'яті, а також актуалізації його інформації про знакові історичні події як необхідного елемента сучасної гуманітарної політики.

Для того, щоб зрозуміти роль архівів як інституцій соціальної пам'яті у процесі конструювання ідентичності, слід уточнити саме поняття «політика пам'яті», яким часто називають цю діяльність. Цей термін виник у філософських теоріях мови та влади другої половини ХХ ст. (Р. Барт, Ю. Кристева, Ж. Деррида, М. Фуко). Постмодерністи висунули тезу про конструювання (реконструювання) владою потрібних їй уявлень про минуле та соціально-групової ідентичності, тобто з цього часу політика пам'яті стала структурним елементом політичної практики завдяки розвитку теорій надіндивідуальної пам'яті (історичної, колективної, соціальної). П. Нора розвинув цю концепцію й показав, як суспільство і держава намагаються подолати розриви у часі, щоб легітимізувати свій теперішній стан за допомогою коммеморацій, тобто святкувань визначних історичних подій, активної експлуатації місць пам'яті, а також реконструкції минулого на підставі документів, архівів, пам'ятників [13].

Український соціум за часів незалежності можна характеризувати станом перманентного конфлікту різноспрямованих політичних інтересів у поєднанні з посиленням міжрегіональних і міжгрупових розбіж-

ностей у сприйнятті явищ як сучасної соціокультурної трансформації, так і історичної ретроспективи. У такій ситуації задля досягнення суспільної консолідації необхідно не підкреслювати існуючі різноспрямовані ціннісні орієнтири, а, навпаки, мінімізувати їх диференціюючий вплив, адже будь-яка ідентичність, і регіональна зокрема, залишається одним з найрезультативніших інструментів соціальної мобілізації. Для ефективного конструювання регіональної ідентичності необхідно сформувати її концептуальний простір, що складається з позитивного геополітичного, геокультурного образу та символів території. Зробити це можливо лише спираючись на культурно-історичні традиції, тобто історичну пам'ять. Історична пам'ять регіональної спільноти є, з одного боку, інструментом творення регіональної ідентичності і регіонального культурного простору, а з іншого, – механізмом їх відтворення в історичному процесі, передачі досвіду для використання його позитивних складових в ті чи інші моменти [8, с. 65].

На відміну від індивідуальної, особистої пам'яті, до якої кожний має безпосередній доступ у формі спогадів, ілюзії справжності пережитого минулого, соціальна пам'ять відчужена від нас. Архівні установи є тими складними системами інституціонального опосередкування, що зв'язують людину з минулим соціумом, до якого вона належить, отже вони беруть участь у процесі набуття індивідом ідентичності як свідомого чи несвідомого встановлення зв'язків із своїм простором і часом, тобто малою батьківщиною та історією народу. Зараз, коли у суспільстві відбуваються перманентні трансформації, архіви, фіксуючи еволюцію соціальних процесів, є однією з ланок спадкоємності історичних епох.

Кожна історична спільнота – це своєрідний мікрокосм, що існує в часі і просторі. На різних етапах свого розвитку вони створюють знакові системи, які з більшим чи меншим успіхом розшифровують нащадки з метою кращого самопізнання. Не останню роль у цьому процесі відіграють архіви як один з механізмів передачі культурної (історичної) інформації. Безпосереднє вивчення архівних документів здійснює вплив влади факту як образу «правди минулого» на формування стилю мислення і молодого, і старших поколінь, внаслідок чого минуле стає засобом проектування самоорганізації сучасного суспільства. Почуття поваги до минулого, історичної причетності починається з сімейних реліквій і закінчується реліквіями національними, загальнолюдськими. Їх важливою частиною є Національний архівний фонд (НАФ) України,

яким опікується державна архівна служба. На державні архівні установи покладені функції зберігання документів НАФ України та використання їхньої інформації в інтересах суспільства та держави.

Ж. Дерріда вважав, що незалежно від матеріалу та способу нанесення інформації архів – це не просто сховище, зміст якого відображає минуле. Технічна структура, яка приймає рішення про створення архіву, тим самим обумовлює й структуру його змісту у той же момент, коли він отримує право на існування та взаємодію з майбутнім. Відповідно до статті 28 архівного закону місцеві державні архівні установи створюються для зберігання документів НАФ місцевого значення [7], тобто саме вони і є частиною того простору, де відбувається конструювання колективної пам'яті регіональної спільноти.

Завдяки таким технологічним процесам, як складання списку джерел комплектування, експертиза цінності, вдосконалення методів обліку й описування документів, архіви здійснюють управління соціальною пам'яттю. Від професіоналізму, принциповості та наполегливості співробітників регіональних архівів залежить повнота та об'єктивність документального відбитку процесу функціонування у просторі та часі регіональної спільноти як живої системи. Адже якщо архівісти ставитимуться до цих видів роботи формально, то архів наповнюватиметься документами органів державної влади та управління, державних підприємств та установ, тобто він відобразатиме лише офіційний бік життєдіяльності спільноти, а не погляди та світовідчуття пересічного громадянина. Для того, щоб не виникали лакуни у документальній соціальній пам'яті та для забезпечення її повноти існує практика комплектування архівів фондами особового походження (як правило, державних, громадських, культурних діячів), матеріалами усної історії (наприклад, у 20-х роках архівісти збирали спогади учасників революції 1905, 1917 років і громадянської війни; у 90-х – про події 1932-1933 років), створення колекцій документів з історії краю, ініціативного документування певних історичних подій (Помаранчева революція, сучасні виборчі кампанії).

Фонд р-8661 – Полтавська обласна рідколегія «Історії міст і сіл Української РСР» – яскравий приклад моделювання колективної пам'яті та на її підставі ідентичності регіональної спільноти. На ньому можна простежити механізм створення певних міфологем регіонального чи навіть національного масштабу, коли єдиною підставою для написання історії ставало посилення на спогади старожилів про події

сто-, двохсот- і навіть більшої давнини, задокументоване й передане в архів. Що ж стосується колекції спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни, зібраної Істпартком, то можна помітити, що частина з них переписувалася відповідно до генеральної лінії КП(б)У (сучасною мовою історичного метанаративу), тобто включались необхідні політичні персонажі (наприклад, більшовиком Ю.Коцюбинському та Я.Дробнісу приписували безпосередню участь в антигетьманському повстанні в Полтаві 27 листопада 1918 р., а роль інших – боротьбистів М. Шинкаря, В. Блакитного (Елланського), В. Дем'яновського (Лазорського), есера-борбиста В.Качинського (Орещина), есера-максималіста М. Мотузки та інших – применшувалася [5].

Одна з головних місій архівів – оживити найвизначніші події, як з життя країни, так і з життя окремого громадянина. Актуалізацію ретроспективної інформації державні архіви здійснюють у таких формах як ініціативне інформування, виставкова діяльність, проведення інформаційних заходів, оприлюднення у ЗМІ (публікація статей і підбірок документів, підготовка теле- та радіопередач), видавнича діяльність.

Регіональні архіви України досить активно займаються використанням ретроспективної інформації: протягом 2008 р. ними підготовлено 325 виставок, більше 400 телепередач, коло 500 радіопередач, 1700 публікацій у пресі, 50 видань, причому за тематикою переважали присвячені 75 роковинам Голодомору українського народу [18]. Як приклад вдалого поєднання публікаційної та освітньої роботи можна навести діяльність державних архівів Дніпропетровської та Харківської областей, які залучили студентів національних університетів Дніпропетровська та Харкова до підготовки збірників, присвячених Голодомору 1932-1933 рр. Таким чином майбутні історики брали участь у виявленні, вичитуванні, наборі та перевірці сотень документів тієї далекої доби. Працюючи з оригіналами в архіві або зі сканованими матеріалами, студенти не лише набули практичних навичок роботи з документами, але й наблизилися до розуміння суперечностей епохи. До 75 роковин Голодомору держархівом Дніпропетровської області організовано учнівську краєзнавчу конференцію, учасники якої також ознайомилися з виставкою на цю тему [3; 6, с. 122, 129].

Практика участі архівних служб у різноманітних освітніх програмах, призначених для формування почуття історичної тягlosti, причетності до спільного минулого, поваги до культурної спадщини

широко застосовується європейськими архівістами. У французьких архівах з 1950-х рр. діють освітні відділи широкого функціонального призначення: проведення уроків історії, екскурсій, практичних занять з курсу палеографії, лекцій для учнів і студентів; організації пересувних тематичних виставок у навчальних закладах, меріях, культурних центрах, музеях, історичних товариствах. Експозиції більшості виставок підбираються як ілюстрація до певних історичних періодів розвитку регіону, тобто як допомога у їх вивченні, а також супроводжуються виданням ілюстрованих каталогів, набором педагогічних матеріалів, діапозитивів, відеокасет. Архіви координують свою діяльність по наданню освітніх послуг з Міністерством освіти Франції [17, с.177-181].

Досвід тісної співпраці освітніх закладів з архівами поширений у більшості регіонів Німеччини, де тематика пересувних виставок архівних документів корелюється із шкільною програмою. За матеріалами найцікавіших із них видають “архівні навчальні посібники” – факсимільні копії документів з необхідними поясненнями. Досить розповсюджена практика вивчення школярами історії за першоджерелами безпосередньо в архівах під керівництвом вчителя та архівних працівників, що сприяє створенню достовірного образу конкретних історичних подій [16, с.30].

Значну увагу приділяють освітній діяльності й голландські архівісти. Переміни в освітній сфері спричиняють збільшення частоти звернень до архівних документів студентів і школярів, які готують на підставі архівних даних дослідження про охорону та реставрацію пам’ятників культури, планування місцевості, відновлення втрачених особливостей територій та міст. Звернення до документів з метою вивчення історії давно стало частиною загальної еволюції педагогічних методів [1, с.121].

Російські архівісти не тільки беруть участь в освітніх процесах, допомагаючи школярам вивчати краєзнавство, - останнім часом вони активно долучаються до історико-просвітницької і військово-патріотичної роботи, що проводиться російським урядом у рамках реалізації державних програм «Патріотичне виховання громадян Російської Федерації» на 2001-2005 рр. та на 2006-2010 рр. Зокрема, у рамках реалізації державної програми “Патріотичне виховання громадян Російської Федерації на 2001-2005 рр.” та підпрограми федеральної цільової програми “Культура Росії на 2001-2005 рр.” архівними установами суб’єктів федерації було підготовлено 167 видань: збірники документів,

фотоальбоми, хрестоматії, хроніки подій тощо. Більшість публікацій розкриває історію становлення регіонів (“Якутія. Хроніки, факти, події”), їх внесок у Перемогу (“Кубань у Великій Вітчизняній війні”), репресивний механізм на місцях (“Політичні репресії 1930-1940-х років у спогадах та особистих документах мешканців Ханти-Мансійського автономного округу”) тощо [19].

У роботі з патріотичного виховання російські архівісти широко застосовують новітні інформаційні технології, що надають можливість не тільки ознайомитися з ретроспективною інформацією на відстані, але й створюють віртуальний образ документальних пам’яток як символів, необхідних для самоідентифікації мешканців різних регіонів. Наприклад, на сайті «Архіви Марій-Ел» є розділ про «450-річчя входження Марійського краю до складу Російської держави», у якому, крім архівних документів, розміщені також показники соціально-економічного розвитку республіки, Указ Президента Російської Федерації про святкування цієї події, що підкреслює її важливість як на регіональному, так і загальноросійському рівні. Виставка «Документи культурної спадщини марійського народу» присвячена 85-річчю створення Марійської автономної області та Року марійської літератури знайомить з розвитком марійської писемності, зародженням книгодрукування цією мовою. На сайті можна ознайомитися й з іншими віртуальними виставками, присвяченими важливим датам в історії країни та республіки, видатним державним діячам тощо [10].

Наведені приклади – це лише незначна частина проведеної архівними установами суб’єктів Російської Федерації роботи з актуалізації певним чином скомпонованої архівної інформації й створення на її підставі позитивного геополітичного, геокультурного образу та символів території, нерозривність її історії з розвитком країни, формування таким чином концептуального простору регіональної ідентичності як невід’ємної складової національної ідентичності.

Традиційні форми використання ретроспективної інформації – уроки-екскурсії, тематичні виставки, краєзнавчі науково-практичні учнівські конференції, історичні вікторини та конкурси, туристичні зльоти, зустрічі з ветеранами – не лише сприяють патріотичному вихованню молоді, залученню школярів до дослідницької діяльності, зародженню в них цікавості до документальної спадщини, але й допомагають архівістам поповнити Національний архівний фонд документами особового походження – фотографіями, листами, спогадами.

Останніми роками зросла кількість видань, присвячених історії населених пунктів, незалежно від їх розмірів, місця в історії та сьогоденні країни. Авторами таких праць, найчастіше виданих за благодійні кошти, стають як професійні історики, так і аматори, що свідчить про відродження традицій краєзнавства, розквіт якого припав на 1920-і рр. й пов'язаний з політикою українізації. Тематика цих видань не обмежується історією населених пунктів, частина з них розповідають про видатних земляків [2] та генеалогію сільських родів [12], історію навчальних закладів [11]. За типологічними ознаками вони також відрізняються: науково-популярні видання [4], художні твори [15], наукові монографії [9]. Ґрунтуються ці краєзнавчі видання не тільки на усних та опублікованих джерелах, але й на архівних документах. Використання ретроспективної інформації НАФ при написанні подібних праць свідчить про зростання ролі архівів у житті українського суспільства, таким чином відбувається їх вплив на формування регіональної ідентичності. Популярність краєзнавчих видань підтверджує тенденцію необхідності існування так званих маркерів для самоідентифікації регіональних спільнот.

Використання архівів у державній політиці пам'яті повинно здійснюватися на підставі демократичних принципів вільного доступу до інформації за умови забезпечення таємниці приватного життя. Доступ до інформації – це також один з механізмів конструювання колективної пам'яті, адже зовсім недавно відійшли у минуле ті часи, коли значна частина архівних документів мала гриф “таємно” й була недосяжною для більшості дослідників, що певним чином відбивалося на образі минулого, спотворювало його, й відповідно деформувалася суспільна свідомість. Розсекречування більшості цих документів у кінці 80-х на початку 90-х років дали змогу відновити справедливість, дізнатись про реальний хід історії й справжніх героїв. Цьому значною мірою посприяла позиція архівістів, які не просто забезпечують вільний доступ до інформації, але й самі активно займаються актуалізацією раніше таємної інформації, що доводять підготовлені архівами численні публікації документів про голодомор українського народу 1932-1933 рр., діяльність УПА та інші резонансні сторінки української історії.

Політика пам'яті – це процес вибудовування співзвучних настроям епохи (і певних політичних сил) образів минулого. Сучасні вітчизняні та закордонні вчені застерігають від намагання політиків використовувати історичну пам'ять за принципом політичної доцільності – спроби

виокремити одну універсальну національну лінію в історії й підпорядкувати їй усе багатоманіття історичної традиції може викликати протилежний ефект посилення антагонізмів. Саме в історичній пам'яті соціум повинен шукати джерело енергії, необхідної для поступального розвитку, адже в українській історії наявні не тільки розчарування, а й події, що можуть стати позитивними прикладами для сучасного суспільства, об'єднати його. Неможливо недооцінювати вплив архівів на цей процес, адже саме вони часто стають останнім аргументом у суперечці політиків за минуле соціуму.

Джерела та література

1. Архивы Нидерландов // Отечественные архивы. – 1994. – №5.
2. Видатні люди Великобагачанщини / Упоряд. З.А.Варченко. – Полтава: АСМІ, 2004.
3. Виконання державними архівними установами Указу Президента України та Розпорядження Кабінету Міністрів України про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору в Україні (IV квартал 2008 р.)// Вісник Державного комітету архівів України. – 2008. – №4(33).
4. Гусарка: Статті и документи по истории села / Авт.– сост. А.В.Новиков. – Запорожье: Дикое Поле, 2007.
5. Державний архів Полтавської області. Ф.п- 7. – Оп.2. – Спр.3, 4, 7.
6. *Журба О.І.* Архіви — відзеркалення людського життя // Експедиція XXI. – 2009. – №4(82).
7. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про Національний архівний фонд і архівні установи”// Офіційний вісник України. – 2002. – №2. – Ст. 43.
8. Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність: матеріали «круглого столу», 22 квіт. 2008 р. / За заг. ред. Ю.О. Зерній. – К.: НІСД, 2008.
9. *Лахижа М.І., Єгоричева С.Б., Ставнюк В.В.* Історія села Круподеринці. – Полтава: АСМІ, 2008.
10. *Марінова С.І.* Обсуждены вопросы патриотического воспитания молодежи// Отечественные архивы. – 2006. – №6; вона ж. Сайт «Архивы Марий Эл» как инструмент в пропаганде и популяризации архивных документов, эффективного взаимодействия архивистов с обществом // http://www.rusarchives.ru/evants/conferences/archival/archival_sites_txt/marinova.shtml
11. *Матвієць О.М.* Школа і долі: Історія Пирогівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Глобинського району Полтавської області. – Глобине, 2005.

12. *Мищанин В.* Хутори ви мої, хутори... Минувле та сьогодення хуторів Безруки і Хижняківка. – Полтава: «Верстка», 2002.

13. *Нора П.* Всемирное торжество памяти // Неприкосновенный запас. – 2005. – №2-3 (40-41).

14. *Хантингтон С.* Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / С.Хантингтон; Пер. с англ. А.Баширова. – М., 2004.

15. *Чайка І.Ф.* Дзвони над Лютеньою. – Гадяч: Вид-во «Гадяч», 2001.

16. *Экхард Г.Ф.* Архивы и обучение в школе // Курьер ЮНЕСКО. – 1985. – Март.

17. *Arnauld M.-P.* Action culturelle et action éducative: le point sur la réflexion en France // Comma: revue internationale des archives. – 2003. – №2-3.

18. <http://www.archives.gov.ua/Archives/Public.php>

19. <http://www.rusarchives.ru/news/kozlov2009.shtml>

Марина Чиркова (Полтава, Україна) Архіви як простір конструювання колективної пам'яті регіональної спільноти

В статті розглянуто діяльність регіональних архівів щодо формування та організації Національного архівного фонду (НАФ) як однієї з важливих частин соціальної пам'яті, а також актуалізації його інформації про знакові історичні події як необхідного елемента сучасної гуманітарної політики. Історична пам'ять регіональної спільноти є, з одного боку, інструментом творення регіональної ідентичності і регіонального культурного простору, а з іншого, – механізмом їх відтворення в історичному процесі, передачі досвіду для використання його позитивних складових.

Ключові слова: архіви, державна політика пам'яті, регіональна спільнота

Марина Чиркова (Полтава, Украина) Архивы как пространство конструирования коллективной памяти региональной общности

В статье рассмотрены деятельность региональных архивов по формированию и организации Национального архивного фонда (НАФ) как одной из важных частей социальной памяти, а также актуализации его информации о знаковых исторических событиях как необходимого элемента современной гуманитарной политики. Историческая память региональной общности являются, с одной стороны, инструментом созидания региональной идентичности и регионального культурного пространства, а с другой – механизмом их воспроизведения в историческом процессе, передачи опыта для использования его положительных составляющих.

Ключевые слова: архивы, государственная политика памяти, региональная сообщество

Marina Chirkova (Poltava, Ukraine) Archives as the extent of constructing collective memory of regional community

The article reviews the activities of the regional archives in the formation and organization of the National Archival Fund (NAF) as one of the important parts of social memory, and updating of its information on significant historical events as a necessary element of modern humanitarian policy. Historical memory of the regional community is, on the one hand, the instrument of creating regional identity and regional cultural extent, on the other hand – the mechanism of their reproduction in the historical process, sharing experience for using its positive components.

Key words: archives, public policy memory, a regional community